

сұңқар, қораз, қумыры, байыұлы х.т.б қулар хақылы жолын тутқан инсанлар тымсалы саналады. «Лисонут-тайыр» дәстанында мине усындай хәр қыйлы образлар, түрлі тематикадағы мазмунлы хикаялар жәмленіп Наўайының философиялық көз қарасларын сәўлелендіреді.

Сондай-ақ, Әлийшер Наўайының ғәззеллерінде де қулар образы өзлеринің тийкарғы мәнісінен басқа түсиниклерди, қубылысларды аңлатып келеди.

Гүлистаннан жүда болған бұлбил оңлы сайрай алмас,

Шекерстаннан жүда болған тоты қус татлы сөз айта алмас.

Бұл мысалда да бұлбил ашықтың рәмзи, тоты қус жағымпаз сарай шайыры [1:35].

Биз жоқарыда сөз еткен дәретпелерди салыстырып қарасақ онда дәслепки дәўирлерге тийисли шығармаларға салыстырғанда кейін ала дәретилген шығармалардың образлар дүньясы хәр тәрәплеме қәлиплескенлигиниң гүўасы боламыз. Демек, қулар образының жасалыу эволюциясы да мың жыллар даўамында өзиниң қәлиплесіу жолларын басып өткенлиги байқалады. Усы тийкарда өз дәретпелерінде Шығыс классиклери қулар образын көркем образ түрінде беріуде көп хәм нәтижелі пайдаланған.

Әдебиатлар

1. Жәрімбетов Қ. Ашық Зийўар. –Нөкис: 1998.
2. Мәмбетов К. Шығыс әдебиаты тарихы. –Нөкис: «Билим», 1993.
3. Қиссаси Рабғузий. I китоб. –Тошкент: «Ёзувчи», 1990.

РЕЗЮМЕ

Эски туркий ва Шарқ адабиётда учрашадиган ривоятларда, қиссаларда қушлар ва жониворлар образи қўпинча мажозий маънода берилса, кейинчалик классик адабиётда рамзий маъноларда қўпроқ тасвирланади. Ушбу мақолада қушлар образининг қадимий даврларда бадий адабиётда образ сифатида шаклланиши, унинг асарлар мазмунига таъсири масаласи ўрганиб чиқилган. Қушлар образининг қўплаб бадий образлар қатори бадий асарларда талкин этилиши, образ яратишда ижодкорларнинг ўзига хос маҳорати ҳақида сўз юритилади.

РЕЗЮМЕ

В легендах и рассказах, встречающихся в древнетюркской и восточной литературе, образ птиц и зверей часто дается в переносном значении, но позднее в классической литературе он изображается более символически. В данной статье рассматривается формирование образа птиц как образа в художественной литературе в древности, его влияние на содержание произведений. Трактовка образа птиц в произведениях искусства, наряду со многими другими художественными образами, говорит об уникальном мастерстве творцов в создании образа.

SUMMARY

In legends and stories found in ancient Turkic and Oriental literature, the image of birds and animals is often given in a figurative sense, but later in classical literature it is depicted more symbolically. This article discusses the formation of the image of birds as an image in fiction in antiquity, its influence on the content of works. The interpretation of the image of birds in works of art, along with many other artistic images, speaks of the unique skill of the creators in creating the image.

К.СУЛТАНОВТЫҢ «ӨМИР ДӘПТЕРИ» ШЫҒАРМАСЫНДА ХАЛЫҚ НАҚЫЛ - МАҚАЛЛАРЫНЫҢ КӨРКЕМЛИК ХЫЗМЕТІ

Г.Х.Асенбаева – таяныш докторант

Бердақ атындағы Қарақалпақ мәмлекетлик университети

Таянч сўзлар: мемуар, накл-макол, фольклор, образ, поэтика, персонаж.

Ключевые слова: мемуары, пословица-поговорка, фольклор, образ, поэтика, персонаж.

Key words: memoir, proverb-sayings, folklore, image, poetics, character.

Белгили қарақалпақ жазыўшысы К.Султановтың дәретиўшилигин изертлесек, онда халық фольклорының үлгилеринен, жанрларынан, мотивлеринен хәм т.б. кеңнен қолланғанын көриўге болады. Фольклорлық элементлер болса, өз гезегинде шығарманың эмоционал тәсиршеңлигин арттырыў да үлкен көркемлик ўазыйпасыны атқарғаны көзге тасланады. Сонлықтан биз бул мақаламызда жазыўшы К.Султановтың «Өмир дәптери» шығармасында халық нақылларының кең қолланғанын, олардың көркемлик ўазыйпалары хақында сөз етпекшимиз.

Әдебиат тарихынан белгили көркем әдебиат «Қайсы халықтың әдебиаты болмасын, хәр қыйлы көркем сўўретлеў қуралларына бай болып келеди, өйткени, олардың қолланылыўысыз дәретилген шығарма хеш ўақытта тәсирли болып шықпайды» [1:19]. Сонлықтан да жазыўшы-шайырлар әдебиатта, соның менен бирге халықтың сөйлеў тилинде бар болған көркем сўўретлеў қуралларынан автор шығарма дәретиўде шеберлик хәм пухталық пенен пайдаланады. К.Султановтың «Өмир дәптери» шығармасында көркем шеберликти тәмийинлеўде халық нақыл-мақалларда үлкен көркемлик ўазыйпаны атқарғаны көзге тасланады. Мәселен:

«- Аўылға қайтайық, балам! – деп анасы Мәтжан-ның қулағына күрт болып түсти. – Мал, дүньядан айрылғанымыз аздай, енди келин менен баладан да айрылмайық. Ашыўды бас, балам! «Қырық жыл байлық, қырық жыл жарлылық жоқ» деген, тәңириниң исине қайыл бол!» [2:9] деген диалогда Мәтжанның анасының

баласына айтқан үгит-нәсиятын жазыўшы қысқа хәм мәнили жеткеріў ушын нақылдан пайдаланған. Себеби, усы нақылда параллелизмнің бар болыўы еки қубылысты, яғный сол дәўирде даўам еткен «жарлы», «бай» деген түсиниклерди тең салыстырып көрсеткен. Сонлықтан, бул жерде идея-тематикалық параллелизмди жазыўшы бир ғана нақылды қолланыў арқалы сўўретлеўге ерискен хәм мазмунды жүзеге шығарған.

Хәммеизге мәлим, параллелизмде ең тийкарғы мәселе психологизм болып табылады. Психологиялық параллелизм қандайда бир характери бойынша бир-бирине ұқсас еки қубылыстың бир ұқсас формада салыстырылыўы болып табылады. Себеби, параллелизмнің көркем шығармадағы функциясы хақында теоретик илимпазлар көп ғана пикирлерди айтқан. Мысалы «Словарь иностранных слов» атлы сөзликте параллелизмге мынадай сыпатлама берилген. «Пареллелизм еки қубылыс яки хәрәкеттің бири-бири менен турақлы қатнасы хәм бирликте келиўи... поэтикада текст ишиндеги тил элементи бөлеклериниң бири-бирине ұқсас яки мағаналас тәртипте жайластырылыўы, яғный поэтикалық усыл» [3:36].

Жоқарыдағыдай теориялық мийнетлерден мәлим болғаны сыяқлы салыстырылатуғын қубылыслардың биреўиниң тәбияттан алынып, басқасының адам турмысынан алынған болыўы мүмкин, яки екеўиниң де тәбияттан, сондай-ақ екеўиниң де адам турмысынан алынған болыўы мүмкин болады. Параллелизм тийкарынан мазмун менен байланыслы болған фактор еса-

планады. Сонлықтан жоқарыдағы мысалда да параллелизм тийкарында курылған нақыл жазыўшының пикирин тәсирли жеткеріў ушын көркемлик ўазыйпаны атқарып тур. Шығармада усындай психологиялық параллелизмге курылған нақыл-мақаллар қахарман яки персонажлардың характерин, ис-хәрекетлерин шебер сўўретлеп бериўде де көркемлик ўазыйпаны атқарғаны көзге тасланады. Мәселен: «Аналы жетим зор жетим, аталы жетим хор жетим, екеўинен бирдей айрылған маңнайы сор жетим!» дейди халқымыз.

Кәрам бала анасынан айрылған хор жетим еди... Мойнақ қаласына барып, Куйбышев атындағы орта мектептің интернат-детдомына орналасып, «хор» емес, «зор» жетим болды» [2:82] деген гүрриңшиниң баянлаўында Кәрамның қандай инсан екенин, оның социаллық жағдайы ҳаққында узын гүрриң етип отырмай, ал жоқарыдағы мақал арқалы қысқа көринисте сўўретленеди.

Шығармада:

«- Артельдің өгизи жойтылыпты. «Қасқырдың аўзы жесе де, жемесе де қан» дегендей, бай баласы деп бизден көрип атыр» [2:13] деген диалогда параллелизм тийкарында пайда болған мақал шебер қолланылған. Бул мақалда параллелизм усылы қасқырдың унамсыз хәрекетлерине байланысly адам характери қатар қойып сўўретлеў арқалы ислетилген. Яғный, жазыўшы бул мақалды қолланыў арқалы шығарма ўақыясының даўам етип атырған кеңисликте «бай» деген түсиниктиң сол этирапта жақсы атының болмағанын Мәтжанның тилинен усы мақалды айттырыў арқалы шебер сўўретлеген. Себеби, мақалда параллелизм усылын әмелге асырыўда еки тип – жесе де қан, жемесе де қан антонимлик сөзлер қатнастырылған. Усы параллелизм қолланылған мақал арқалы алдынан ел-халық арасында жаман атлы болған бардамлы адамлардың түбинде сол унамсыз атағы сақланып қалатуғыны ҳаққындағы пикир биринши орынға алып шығылады.

Шығармада нақыл-мақаллар ўақыяны метафоралы сўўретлеў усылында сәўлендириўде де жазыўшыға поэтикалық функция жақтан үлкен жәрдем берип тур. Мысалы:

«- Олай деме, бәйбише! Түсинип отырман. «Бүлген елден бүлдирги алма» деген рәўият бизиң елде де бар. Бүлген ел екеним рас. Қудай салды, мен көндим... Бирақ сен меннен зорлап алсаң ғана, ол гүнә болады. Ал өз ықласы менен қалыс деп берген саўға гүнә болмаса керек. Егер баяғы күним болып, сени үйге меҳманға шақырып, усы сырғаны берсем, сарпай жапсам, ат мин-

гизсем, алмас па едиң? Оны ислер ҳалым жоқ. Несип ғайып, дийдар ғайып, дуз ғайып. Ғайып болмағанда, сен қырға барып, мен ойға келип, бир-биреў бундай дийдарласпас едик. «Ықлас-қалас!» деген, ықласымды қайтарма заманлас, ал саўғаны!» [2:76] деген диалогда нақыл жазыўшының шеберлигине сай орынлы қолланылған. Яғный жазыўшы ўақыя кеңисликте халық арасында айтылған «бай-жарлы» деген сөзлердиң енди қалып баратырғанын, бардамлы адамлардың күниниң питкенин «бүлген ел» деп метафоралық усылда сўўретлеў ушын усы нақылды қолланған. Сонлықтан бардамлы адамлардың ишки руўхый дүньясындағы кеўилсизлик, сол дәўирдиң улыўма сыпаты да бир-бири менен уқсатылып ашып берилген.

Сондай-ақ, шығармада нақыл-мақаллар лирикалықты күшейтиўде, эвфониялықты көркемлик ўазыйпаны атқарып тур. Мысалы:

«Асан баланың айы оңынан, жулдызы солынан туўды – талабы оралды, қылышы қутлы болды. «Хан көп болса, жаў көп болар, бий көп болса даў көп болар» деген, ол заманда хан да көп, урыс жәнжел де көп. Иран ханы, Шырўан ханы, Қоқан ханыма – солардың биринен суўық хабар келди: «Халық көбейип кетти. Урыс-сақ қайтеди?» - депти. Сарайда желикен, дәўлетбайлық есиртип көтерген ханларға Жаңа олжа, жаңа ел керек...» [2:134] деген гүрриңшиниң баянлаўында Асан бий ҳаққындағы әңгимелеринде лирикалық басым. Себеби, онда «оңынан, солынан, туўды, оралды, болды» деген сөзлерде өз-ара үнлеслик сезиледи. Усы жерде жазыўшының шеберлиги жоқарыдағыдай үнлесликлердиң қатарында «Хан көп болса, жаў көп болар, бий көп болса даў көп болар» деген мақалды қолланған. Бул мақалда «жаў көп болар, даў көп болар» деген редифли үнлеслик сөзлер бар. Сонлықтан, мақалдың қолланылыўы шығармада бириншиден, лирикалықты күшейтиў ушын көркемлик ўазыйпаны атқарса, екіншиден, гүрриңшиниң ел-халыққа тек ғана бир әдалатлы басшының керек екенин, ал көпшиликтиң хәммеси ел басшысы мен деп жүре берсе, онда ел ишинде аўзы-биршиликтиң болмай, керисинше урыстың көп болатуғыны ҳаққындағы пикирлерин образлы жеткерип тур. Жуўмақлап айтқанымызда, К.Султанов «Өмир дәптери» атлы шығармасында пикирди образлы жеткеріў де психологиялық параллелизмге курылған нақыл-мақаллардан қахарман характерин, ис-хәрекетлерин сўўретлеп бериўде шеберлик пенен пайдаланғанын көриўимизге болады.

Әдебиятлар

1. Пирназаров А. Бердақ шығармаларында қолланылған деретиўшилиқ усыллар. – Нөкис: «Билим», 1998.
2. Султанов К. Өмир дәптери. – Нөкис: «Қарақалпақстан», 1991.
3. Словарь иностранных слов. – М.: Русский язык, 1986. –С. 36.
4. Томашевский Б.В. Теория литературы. Поэтика. –М.: «Аспект Пресс», 2001.

РЕЗЮМЕ

Бу мақолада таникли ёзувчи К.Султановнинг “Умр дафтари” номли асарида фикрни образли етказишда психологик параллелизмга курилган нақл-мақоллардан қахрамон характерини, ҳатти-ҳаракатларини тасвишлаб беришда маҳорат билан фойдаланганлиги мисоллар воситасида асослаб берилган. Шунингдек, К.Султановнинг “Умр дафтари” асарида фольклор усуллари, яъни нақл-мақолларнинг қўлланилишида ёзувчининг бадий маҳорати масалалари кўрсатиб берилган.

РЕЗЮМЕ

В данной статье обосновывается методы образных описаний характера героя и поведения при помощи пословиц-поговорок психологических параллелизм на основе примеров произведения «Книга жизни» известного писателя К.Султанова. А также раскрываются вопросы формирования фольклорного стиля, художественного мастерства писателя К.Султанова в произведении «Книга жизни» при использовании пословиц-поговорок.

SUMMARY

In this article the skillful use of proverbs and sayings that based on psychological parallelism in describing the character and motion of hero in K.Sultanov's work “Omirdapтери” is analysed with examples. Therefore, In K. Sultanov's work “Omirdapтери” determined the issues of national folklore, in other words, artistic skill of writer in using proverb and sayings.